

УДК 398. 3 (811.16+811.112.2)

**БЕЛАРУСКА-НЯМЕЦКІЯ ПАРАЛЕЛІ Ў СФЕРЫ ЎЯЎЛЕННЯЎ
ПРА ЗАЛАТНІК/*GEVÄRMUTTER*: РЫТУАЛЫ І ЗАМОЎНЫЯ МАТЫВЫ¹**

д-р філал. навук Т.В. ВАЛОДЗІНА

(Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі)

Еўрапейскія заклінанні пры хваробах органаў жаночага нізу выяўляюць непасрэдную сувязь з грэчаскімі заклінаннямі ад істэры/мітры і старажытнаславянскімі апакрыфічнымі малітвамі ад дьны. У той жа час беларуская этнамедыцынская традыцыя мае шэраг паралеляў з заходнеславянскай. Прадстаўлены асноўныя пазіцыі нямецкіх уяўленняў і заклінанняў пры захворваннях маткі і іх беларускія паралелі, асабліва ўвага надаецца вобразу жабы і яе сімвалізацыі ў сферы чалавечай саматкі. Падкрэсліваецца, што ў вобразным плане ад беларускіх замоў немецкую традыцыю адрознівае выразна акрэслены агрэсіўны ў дачыненні да чалавека характар хваробы. Агульным месцам ёсць “усаджванне” хворага органа на сваім месцы. Несумненна, маючы агульныя індаеўрапейскія вытокі, і славянскія, і Германскія традыцыі сфарміравалі тым не менш комплексы ў рэчышчы сваіх уласных замоўных фондаў, што пацвярджаецца супастаўленнямі з іншымі функцыянальнымі групамі.

Ключавыя словы: замовы, народная медыцына, залатнік/істэра, беларуска-нямецкія паралелі.

Уяўленні пра залатнік (ураз, падымак, маціцу/мачэцю) у беларусаў адносяцца да ліку самых распрацаваных, вядомых па ўсёй тэрыторыі рассялення этнасу і жывых да гэтага часу. Назва *залатнік* перш за ўсё прыкладальная да жаночага рэпрадуктыўнага органа – маткі, між тым у народнай свядомасці наяўнасць залатніка прыпісвалася і мужчыне, а яго “ўзбунтаванне” бачылася вынікам падрыву. Замовы ад залатніка ўраджаюць сваёй колькасцю, багаццем матываў і вобразаў. Безумоўна, выяўляецца шэраг паралеляў, што аб’ядноўваюць беларускую традыцыю як наўпрост з суседнімі, так і з аддаленымі ў прастору і часе. Гісторыя еўрапейскіх заклінанняў пры хваробах органаў жаночага нізу вывучана даволі добра найперш з прычыны іх непасрэднай сувязі з грэчаскімі заклінаннямі ад істэры/мітры і старажытнаславянскімі апакрыфічнымі малітвамі ад дьны. Работы папярэднікаў, у тым ліку і англамоўныя працы, якія тычацца славянска-грэчаскіх паралеляў і ўяўленняў у гэтых традыцыях у цэлым, разгледзела і падагульніла ў сваім грунтоўным даследаванні Т.А. Агапкіна [1, с. 485–533]. Па-за разглядам застаўся шэраг перасячэнняў з заходнееўрапейскімі традыцыямі, перадусім нямецкай. У дадзеным выпадку і будуць прадстаўлены асноўныя пазіцыі нямецкіх уяўленняў і заклінанняў пры захворваннях маткі/істэры і іх беларускія паралелі.

Міфапэтычныя ўяўленні пра матку/істэру

Ад антычнасці праз усё сярэднявечча і да сённяшняга часу фіксуецца ўяўленні, што матка ў цэле чалавека паўстае ўсё адно як жывая істота, якая да таго ж мае здольнасці да перамяшчэння ў цэле. Заснаваныя на штодзённым вопыце рацыянальныя веды падахвочвалі бачыць у матцы спецыфічны і вельмі важны орган жаночага цела, асаблівы містыцызм якога абумоўлены сувяззю са сферай дзетараджэння і палавых адносін. Пашырэнне ўяўленняў аб блукаючай матцы, хутчэй за ўсё, было цесна звязана з пошукам прычын хвароб, якія выклікаюць моцныя ўнутраныя болі. Немачы, што суправаджаліся болем страўніка, кішэчніка, мочапалавой сістэмы ўспрымаліся як вынік менавіта перамяшчэнняў маткі. Здольнасць прычыняць пакуты сваёй уладальніцы матка набывала з прычыны ўзбуджэння органа, а яе паводзіны ў тлумачэннях звязваліся як з уласнымі характарам, у якім дамінуе прага дзетараджэння, так і ўздзеяннем на яе спецыфічнага дэмана хваробы або ўласна нячысціка.

Сувязь псіхічнага і фізічнага стану чалавека (перадусім жанчыны) са становішчам маткі, адхіленні ад нормы якое выклікалі адпаведную хваробу – істэрыю, апісалі яшчэ ў II стагоддзі нашай эры грэчаскія ўрачы. Тэадорус Прысціанус у V стагоддзі асобна пазначыў узбуджэнне органа з назваю *matrix* у мужчын. Марцэл Эмпірык (*Marcellus Empiricus*) – рымскі пісьменнік, родам з Галіі, у пачатку V ст. у сваім лячэбніку пад назваю «*De medicamentis*», цікавым для вывучэння медыцынскіх уяўленняў таго часу, узгадвае і заклінанне маціцы: “*Я заклінаю цябе, матка, што ты гэтую жарсць не можаш трываць...*”. Гэта адна з першых фіксацый так званай “Я-формулы”, дзе пазначаецца сам акт замаўлення. На думку даследчыкаў, падобныя вераванні ўзыходзяць да старажытнаегіпецкай лекавальнай магіі. Але асабліваю папулярнасць вобраз істэры набыў у грэчаска-егіпецкай і візантыйскай літаратуры.

Візантыйскія і старажытнарускія амулеты-змеевікі – падвескі, з двух бакоў якіх суседнічаюць хрысціянскія сімвалы і выява дэмана са змеямі вакол галавы (накшталт Медузы Гаргоны), відавочна мелі

¹ Артыкул падрыхтаваны ў межах выканання праекта БРФФД Г14МС-001 «Беларуска-нямецкія паралелі ў сферы этнамедыцыны і замоўнай традыцыі».

дачыненне да медыцынскага фальклору. Магічнае заклінанне, змешчанае на амулетах, звернутае якраз да змеевалосага дэмана з імем істэра, які атаясамліваецца даследчыкамі з самой маткай. Так, істэра выразна раўнавалася да жаночага ўлоння, магічная формула кіравалася на дэмана, што спараджае хваробу гэтага органа. Заклінальная «формула істэры», або падобныя ёй, маглі быць спецыяльна прызначаныя для таго, каб сілаю магіі прымусіць матку вярнуцца на месца і супакоіцца [2, с. 329].

Найбольш раннія фіксацыі формулы – на грэчаскай мове, пазнейшыя на латыні. Да III–IV ст. н.э. узыходзіць тэкст, знойдзены на егіпецкіх папірусах, які ў перакладзе гучыць наступным чынам: «*Заклінаю цябе, матку... вярнуцца на месца і не хінуцца ні ў правы бок да рэбраў, ні ў левы бок да рэбраў і не кусаць за сэрца, як сабака, – але стань і заставайся на сваім уласным месцы*» [21, с. 88]. Асобныя элементы дадзенай *hystera formula* адносяцца да ранневізантыйскага часу, прынамсі, туды сягаюць паралелі з устойлівай канструкцыяй, што параўноўвае немач з паводзінамі жывёл. Даўніна формулы адсылае да VI–VII стагоддзяў н.э. У найбольш поўным і самым папулярным выглядзе формула выглядае наступным чынам: «*Матица черная, почернелая, как змей, (ты) вьешься, и как дракон, свищешь, и как лев, рычишь, и как ягненок, спи (спишь)*» [цыт. па: 8, с. 135].

VI–VII стагоддзямі н.э. датуецца, па словах перакладчыка, хрысціянскі амулет-замова ад хваробы, тэкст замовы пераказаны з лацінскай на нямецкую мову:

Ich beschwoere jeden Biss der Tiere des Teufels auf Erden bei Gott und Jesus Christus, unserem Retter, durch das Oel der hl. Taufe, an diesem Ort, wo du Gift angelegt hast: bleib stehn an Ort und Stelle und lauf nicht vor ans Herz oder an den Kopf oder an die Schamdruese, sondern bleib stehn, wo du dein Gift angelegt hast, und ohne Schaden bleibe der Mensch durch den hochheiligen und geehrten Namen des allmaechtigen Gottes und Jesus Christus des Sohnes... [33, с. 168]².

У дадзеным выпадку залатнік паўстае як дэманічная жывёла, што сваімі атрутнымі ўкусамі выклікае ў чалавека боль. Наогул, важкім вобразам яўрэйскіх і егіпецкіх замоў ад гэтай немачы выступае сабака, семантыка якога ў гэтых культурах уключае такія штрыхы як «той, хто нараджае», у егіпцянаў гэта жывёліна звязана з культам памерлых, а яе выява часта скарыстоўваецца як ватыў пры гэтым захворванні [33, с. 170]. Таму ў егіпецкай міфалогіі для лекавання залатніка папулярная вытлумачальная мадэль, калі хвароба разумеецца як укусы сабакі, а лекаванне мусіць утрымліваць адпраўленне хваробы на яе месца.

Яўрэйскія раннесярэднявечныя ўяўленні і замовы ад залатніка вядомыя ад X стагоддзя, калі былі занесеныя ў збор дакументаў пад назваю «*Kaigoer Geniza*». Аднак, на думку даследчыкаў, зафіксаваныя там матывы наогул узыходзяць да першых стагоддзяў пасля нараджэння Хрыстова [33, с. 160]. Нямецкія і яўрэйскія ўяўленні знаходзяць працяг у латышскіх апавяданнях пра «маці» чалавека, якая жыве ўнутры кожнага цела і мае зверпадобнае аблічча [13, с. 340].

Відавочна, уяўленні пра матку і яе дэманічна-хтанічныя адсылкі маюць глыбокую даўніну і шырока сустракаюцца на інда-еўрапейскай тэрыторыі.

Жаба як зааморфны вобраз маткі. Еўрапейская традыцыя. Пытанне пра персаніфікацыю маткі ў вобліку жабы шырока абмяркоўвалася антычнымі аўтарамі, а таксама ў часы сярэднявечча, уваходзіла ў сур'ёзныя медыцынскія трактаты грэчаскага і рамана-германскага свету. Парацэльс (1493–1541) пісаў, што жанчыны пры пэўных абставінах могуць нарадзіць падобнае да чарвяка дзіця. Калі жанчына ў час коітуса дбае толькі пра сэксуальнае задавальненне, як паведамляе пра тое Тэафрастус фон Хоенхайм, то атрымае такое сям'я, што потым ператворыцца ў дэманічную жабападобную істоту [Jutte 1996, с. 210]. Цэлы раздзел у кнізе «*Liber vagatorum*» 1509 года (Кніжцы пераказаў для ніжэйшых слаёў насельніцтва) прысвечаны народным уяўленням пра жабу. Сярод іх паведамленне пра жанчыну, якая разам з дзіцем нарадзіла лягушку [20, с. 205]. Сярэдневечны верш «*Moriz von Craon*» апавядае пра дзівака, які захацеў ведаць, што адчуваюць цяжарныя жанчыны. Доктар даў яму парашок, ад якога ў чэраве завялася жаба, а пуза стала падобным да жывата цяжарнай [20, с. 340].

Звыродлівае дзіця ў нямецкіх дыялектах пазначалі як *verkrottet* і тлумачылі ўплывам так званых *Krötenalbs, Krotolfs* – дэманаў з рысамі жабаў. Наогул, любое анармальнае працяканне цяжарнасці, папярэдні аборт, выкідыш разумеліся на нямецкіх землях як уплыў чорта або эльфы ў выглядзе жабы [18, с. 419]. Варта памятаць і пра ўключанасць вобраза жабы ў дэманалагічныя кантэксты, прычым сама жывёліна часта станавілася ўвасабленнем нячыстага духа [14; 17]. Акрамя таго, жаба разглядаецца як носьбіт урадлівасці, і на гэта паказваюць тыя ж факты. У храме ў Фрайзінгу над выявай жонкі Барбароссы бачна жабка, якая хоча запаўці ёй пад спадніцу: гэта аброк каралеўскай пары супраць бяздзетнасці. Дэманічныя сям'і лёгка кладуцца ў агульную карціну хваробы, калі ўзбунтаванне маткі якраз і прыпісвалася паводзінам жабы-дэмана ўнутры цела [23, с. 45].

² Я заклінаю кожны ўкус чортавай жывёлы на зямлі пры Богу і Ісусу Хрысту, нашым Збаўцу, праз алей святой купелі, на гэтым месцы, дзе ты атруту пусціла: заставайся стаяць на сваім месцы і не падступай ні да сэрца, ні да галавы, ні да маткі, але заставайся стаяць там, дзе ты сваю атруту пусціла, заставайся няшкоднай чалавеку ў імя высокашанаванага святога імя Усявышняга Бога і Ісуса Хрыста яго сына.

У шматлікіх аповядах як сярэднявечча, так і XIX стагоддзя гаворка ідзе пра тое, што матка ў выглядзе жабы актывізавалася блізу вады, выходзіла з цела, каб пакупацца, і вярталася назад [31, s. 107]. Асабліва шмат такіх паведамленняў з Цірольскіх земляў [27, s. 195–196].

Воты (пераважна з воску, жалезныя ці радзей сярэбраныя) у выглядзе жабы шырока пашыраныя ў нямецкім сярэднявеччы, пра што захаваліся аповяды, апісанні і непасрэдна Міракулы – паведамленні пра чудаўныя вылячэнні ля святыняў. Фіксуюцца воты ад XVI ст. пераважна на паўднёвай частцы нямецкамоўнай тэрыторыі [23, s. 45]. Як рэдкі прыклад жывапіснай выявы, якая даносіць рэлігійны сэнс ахварывання жабы ў час пілігрымкі, можна лічыць карціну, дзе намаляваны ватыў, з 1824 г з капэлы ў верхне-аўстрыйскім Лембаху. Там выяўлена жанчына ў нацыянальным строі з Мюльфіртэля, якая хадаінічае аб вылечванні перад Божай Маці. Яе просьба, хутчэй за ўсё пра ацаленне ад жаночай хваробы, вымалёўваецца праз жабу, якую можна бачыць унізе карціны.

Пераважна ў пілігрымках да святынь знаходзіліся жанчыны, аднак да XIX стагоддзя пашырылася ўяўленне і пра цяжарнага мужчыну, мужчынскую істэрыю. *Gebärmutter* наогул прыпісваўся як жанчынам, так і мужчынам [27, s. 195]. Згодна з данымі слоўніка М. Хёфлера *Vater* – аналаг болям маткі, калі ў мужчыны пачыналіся колікі ў жываце [18, s. 765]. Відавочна, комплекс уяўленняў, звязаных з *matrix*, складае сабою як медыцынскі, так і сацыяльна-псіхалагічны феномен [23, s. 208–209]. Да яго далучаюцца і глыбокія міфалагічныя падставы суаднясення жаночых органаў і чалавечага нізу ў цэлым з хтанічнымі істотамі.

У развітых вертыкальных трохчленных мадэлях свету (у славянскай, шырэй – індаеўрапейскай) да нізу ў проціпастаўленні верху і нізу прымяркоўваецца касмічны змей. Традыцыйна месца яму адводзіцца на руне ля каранёў Сусветнага дрэва. Ніз увогуле засяляецца самымі рознымі хтанічнымі істотамі: змяямі, жабамі, чарвякамі, якія ў міфапаэтычнай сістэме сваім інварыянтным значэннем раўнуюцца да таго ж змея. Істотна і тое, што Змею, як і Зямлі, прыпісваюцца крэатыўныя патэнцыі, бо звязаны ён з “урадлівасцю, зямлёю, жаночай вытворнай сілай, вадой” [5, s. 468–470]. Улонне чалавека, і перадусім жанчыны, як саматычная праекцыя зямлі/нізу ў Космасе таксама “засяляецца” ў народнай свядомасці хтанічнымі істотамі або нават атаясамліваецца з імі.

Рознабаковая і шматаспектная тэма “чэрава – жаба” была прааналізаваная ў артыкуле Д.А. Баранавы і А.Л. Мадлеўскай “Вобраз жабы ў вышыўцы і міфапаэтычных уяўленнях усходніх славян”, дзе былі вылучаны наступныя матывы суадносінаў: матыў “пузатай жабы”, успрыманне чалавечага чэрава як месца пражывання і нават зараджэння жаб, скарыстанне іх у рытуальна-магічным комплексе, звязаным з дзетанараджэннем. Акрамя прыкметы аб’ёмнасці, чэрава і жабу аб’ядноўвае іх хтанічная прырода. Шматлікія фальклорныя, рытуальныя, этнафразеалагічныя прыклады акцэнтуюць тапагентальныя прыкметы жабы настолькі выразна, што ёсць усе падставы ўспрымаць яе як сімвал пачатку, першакрыніцы, што, як і Зямля, спараджае ўсё і ўсіх [3, с. 115]. Да такога ўспрымання гэтае жывёліны далучаецца расшыфроўка вобраза жабы ў казачных сюжэтах, і перадусім семантыка Царэўны-жабкі. Аналіз дадзеных дазволіў Дз. Баранаву і А. Мадлеўскай вылучыць тыя прыкметы вобраза жабы, якія рэпрэзентуюць яе, перш за ўсё, як сімвал пладавітасці, дзетанараджэння і ў канчатковым выніку звязваюць з вялікай таямніцай пачатку жыцця як на роўні мікракосму, так і ў маштабах макракосму [3, с. 124]. Відавочна, што падобная семантычная характарыстыка прыкладальная і да разумення маткі-“жабы” ў народнай культуры.

У замовах усходніх славян вобраз жабы як матэрыялізаванага ўвасаблення маткі практычна адсутнічае. Уяўленні пра тое, што ў чэраве можа завесціся жаба, якая да таго ж точыць вантробы і высмоктвае жыццё, вядомыя хіба толькі заходнім украінцам [9, s. 245]. У той жа час у палякаў папулярныя аповяды пра матку ў выглядзе ласкі, якая выходзіць з роту і ідзе да вады, а ад вяртання яе залежыць здароўе хворага [35, s. 599]. У славакаў *mádra* – матка, хвароба і істота, што жыве ў целе, жаба, якая месціцца ў жываце. Там жа верылі, што і мужчына мае ў целе матку, але мёртвую [11, s. 322].

Паўднёвым славянам больш уласцівы змеепадобны воблік маткі. У замове з Букавіцы ў Далмацыі з’яўляецца матыў змеёморфнай маткі: “... *Стан, материна, мајко, и по богу мајко. / Сави своје тракове, / ка мајка богородица своје власове! // (...) Ти не вуци се ка змијурини, / и не штупај ме ка жабурина...*” [7, с. 195]. Даволі паказальнае суаднясенне залатніка са змяямі і ў беларускай замове: «Тры залатнікі, тры падымкі, тры *гадзюкі*, у адно месца сыйдзіцеся, адзін з адным заключыцеся»³. Шмат часцей у беларускіх замовах падкрэсліваецца наяўнасць валасоў у залатніка – “*Угавараю залатнічка з рознымі валаскамі: із русымі, із чорнымі, із белымі*” [4, с. 231]; “*Ішоў залатнік па залатому масту, спускаў свае косы на сырой траве, на сырой зямлі*” [4, с. 236], а яго лекаванне плануецца на ўзор парадкавання Божай Маці сваіх валасоў. *Було ў Куліны (імя знахаркі) тры касы: адна грудная, другая бакавая, а трэцяя па жывату ходзя, залатніка водзя. Каса касіца, ня гуляй, ня буяй, залатніка адбуўляй, станаві на месці, як царыца ў крэсьлі: ёсь ля цябе месцічка з макава зернячка* [4, № 781].

³ Фальклорны архіў БДУ: зап. Аўчыннік Н. у в. Горкі Старадарожскага раёна ад Шыкун Е.А., 1924 г.р.

У Швейцарыі, часцей ў паўднёвым Ціролі, выключна ля абразоў Божай Маці ахвяраваліся воты ў выглядзе шара са шматлікімі шыпамі, якія зваліся шар / шар-вожык ці проста вожык („Igel“, „Stacheligel“). Менавіта ў такім выглядзе ўяўлялася сама матка, якая ва ўзбуджана-хваравітым стане падыходзіць да горла і прычыняе невыносныя пакуты [10, s. 215–216]. Такая форма воты тлумачыцца ўвасабленнем метафары болю [16, s. 420]. Т.А. Агапкіна звяртае ўвагу на рэдкі ў замовах матыў праменняў, што нібыта разыходзяцца ад хворага органа: гл. укр. *Уразу, уразыку...стань соби на мисти ...там тоби стояты и парусы свои пускаты (прамян)* падобна да валасоў-змеяў у Медузы Гаргоны [1, s. 512] польскі запіс: *“Macico! Macico! Prześlicno dziedzico! Cegoześ się przeciwila i promienie rozpuściła...”* [22, s. 251].

Замовы ад залатніка / *Bärmuttersegen*

Т.А. Агапкінай дастаткова падрабязна разгледжана пытанне, у якой ступені ўсходнеславянскія замовы ад залатніка абавязаны сваім паходжаннем грэчаскім і славянскім малітвам ад істэры, дны. Па яе назіраннях, ва ўсходнеславянскім масіве больш палавіны вядомых тэкстаў замоў адносіцца да беларускіх, іх зусім няшмат у еўрапейскай частцы Расіі [1, s. 498]. У корпусе нямецкіх замоў і заклінальных формул, які знаходзіцца ў Інстытуце нар. культуры Акадэміі навук у Берліне, налічваецца каля 28 000 замоў, 128 сярод іх – ад *Bärmutter*. Такія колькасныя суадносіны падкрэсліваюць сціплую іх колькасць і нязначную распрацаванасць уласна сюжэтна-матыўнага складу. Згодна з данымі 71,5 адсоткаў абапіраюцца на магічную формулу, 28% маюць выразна рэлігійную скіраванасць [23, s. 49].

Назвы хваробы і яе персаніфікацыя. Тэксты гэтай функцыянальнай групы ва ўсходніх славян вылучае асобная характарыстыка самога залатніка, заснаваная на прыёмах персаніфікацыі, такіх як надзяленне імем уласным, сацыяльным статусам і сямейнымі характарыстыкамі і тытуламі. Матывы, што фарміруюць персаніфікаваны вобраз залатніка, невядомыя ў грэчаскіх заклінаннях, практычна адсутнічаюць і ў нямецкіх замовах. Невядомы нямецкай традыцыі і вызначальны для беларускай эпітэт немачы *залаты*.

Назвы хваробы ў нямецкамоўнай прасторы выяўляюць значную сінанімічнасць, гл. у тэксце замоў: *“Hebemutter, Wehemutter, Blähemutter, / Gebärmutter, Flattermutter, Gerthmutter (Perlmutter), / Rosenmutter, Kindesmutter, Fürfallmutter...”* [30, s. 89].

Найстарэйшы з тэкстаў гэтай функцыянальнай групы з германскіх земляў датуецца X ст., ён быў знойдзены на рукапісным пергаменце ў бібліятэцы манастыра г. Санкт-Галена (сёння гэта Швейцарыя). Недзе трыма стагоддзямі пазней датуецца тэкст замоў, які быў адшуканы сярод раздзела, прысвечанага дзіцячым хваробам і паводле першага слова атрымаў назву “*Bärmuttersegen*”. Змешчана замова ў вялікім яўрэйскім кодэксе пад назваю *Sefer Hasofoth*, яе тэкст быў прыпісаны ў краі рукапіснай старонкі яўрэйскім пісьмом (шыфтам, але па-нямецку). У 1875 годзе тэкст быў апублікаваны ў перакладзе на нямецкую мову. У рукапісе гаворка ідзе пра народна-медыцынскія сродкі пры родах. Згодна з дадзенымі мовы замова датуецца XIII–XIV стагоддзямі і, хутчэй за ўсё, паходзіць з паўночнай часткі Германіі [19, s. 211–218]. У тэксце замоў выразнае пераплеценне язычніцкіх, хрысціянскіх, юдэйскіх элементаў, што паказвае на дачыненні германцаў і яўрэяў у сярэднявеччы:

Bärmutter leg dir! (du) bist so alt als ich. Bringst du mich zu der Erde. Du mußt mit mir begraben werden. Ein Buch heißt die Bibel: Bärmutter< leg dich nieder. Du sollst dich an deine rechte Stelle niederlegen. Das gebietet dir die heilige goltes Kraft: vermut und hege mut und lige mutund das fige. Und vilia tara, das fahre unter meune Sohle. Darunter kann ich es wohl erdulden. Darunter flißt ein bodenloser See: darin geht ein grätenloser Fisch. Den sollst du essen und sollst Menschliches gar vergessen. Es saßen da am Sande der Meerfrauen. Die hatten sogleich mein Gedärm. Die eine schlichtet es, die andere richtet es, die dritte rückt stets daran. Vilius e vilius, viliatar avija. Brich das vilia tara entzwei. Das soll mir für die Bärmutter zure Buße sein. Das sei wahr in goltes Namen, amen [19, s. 213]⁴.

Кожны з даследчыкаў прапаноўваў сваю версію тлумачэння замоўных слоў *vilia tar(a)*: альбо гэта нядобры лёс, альбо “дачка зямлі”, альбо персаніфікацыя болю, і тады б выраз разумеўся як “хвароба мусіць адправіцца да сваёй маці-зямлі”. Маецца і меркаванне, што такім чынам абазначаецца сам орган, “страла (востры рог?) залатніка” [19, s. 219–220]. Той факт, што хвароба адпраўляецца ў зямлю, цалкам вытлумачальны, тым больш сама зямля разумецца ў архаічных культых як багіня і асэнсоўваецца ў тэрмінах родаў і нараджэння [19, s. 219]. У дадзеным выпадку актуалізуецца факт сумяшчэння маткі і зямлі як носбітаў прадуквальнай сілы, сімвалаў нараджэння.

Пра закопванне хваробы ў зямлю паведамляецца ў шматлікіх дадзеных з народнай медыцыны. Да прыкладу, пры коліках маткі клалі на живот падагрэтую зямлю з воцатам, потым хворы закопваў гэты

⁴ Матка, кладзіся! Ты такая ж старая, як і я (такога ж узросту як я). Прыгнятаеш ты мяне да зямлі, мусіш быць са мною закапанай. Кніга называецца Біблія: матка, кладзіся ніжэй. Ты павінна ўкласіцца на сваё праўдзівае месца. Так просіць цябе святая божая сіла, палын, залатнік і шаптуха. *Vilia tara* едзь пад маё дно (пад зямлю?). Ніжэй гэтага магу я гэта добра цяпець. Ніжэй гэтага цячэ бяздоннае возера, дзе плавае рыба без касцей. Яе павінна ты есці і зусім забыць пра чалавечае. Сядзяць на пяску марскія жанчыны, трымаюць яны ў руках мае вантробы. Адна іх разгладжае, другая правіць, трэцяя рухае. ... разломвае ... напалам. Гэта павінна прывесці матку ў спакой. Божым імем, амен.

мяшэчак у зямлю са словамі: *Fierich, fierich, geh' in die Erd' // Zu einem Donnerstein werd' // Beim Teufel seh' das Sonnenlicht, // Wenn seine Grofsmutter dich frifst* [36, s. 86]⁵.

Матыў пагрозы матцы быць закапанай выцякае з атаясамлення хворага органа ўласна з хваробай, яе дэманам, якія па магічных законах мусілі быць выдаленымі з цела праз вербальнае вымаўленне. Гэты матыў сустракаецца ў розных крыніцах, у тым ліку сярэднявечных яўрэйскіх замовах ад хваробаў маткі. У транслітараваным М. Грунвальдам тэксте з яўрэйскага рукапісу знаходзім наступную замову: *Bärmutter leg dich auf deiner rechten stat, das gebiert dir bei Gotts kraft un' bei seiner heiligen engel macht. Bringstu mich zu der erden, du musst mit mir begraben werden. So gebiet ich dir bei neun dorot (Geschlechtern) un' bei neun sefer torot (Torarolle) un bei drei malakhim (Engel) Gottes, die im Himmel sein. Damit soll der allmächtige Gott mein Helfer sein. Das wer war in Gotts namen! Amen* [33, s. 167–168]⁶.

Матыў закопвання маткі ў нямецкіх замовах фіксуецца ад XII ст.: „*Bermuter, leg dich, bist als alt als ich; bringst du mich zu der erde, du musst mit mir begraben werden..*”⁷ з XIX. ст.: „...daß du nimmer regest dich, sonst stößt du mir und dir das Herz ab, sonst müssen wir beide ins Grab” – “каб ты ніколі не бунтавала, інакш саб’еш ты мне і сабе сэрца і мусім мы абодва ў магілу” [21, s. 88].

Такім чынам, асноўнай інтэнцыяй данага матыва становіцца перакананне хворага органа ў тым, што ён не мае цікавасці ў смерці N., бо яго магіла стане магілаю і для самое маткі (маючы на ўвазе ўяўленні пра ажыватвораны характар органа ў народных уяўленнях і тым зацікаўленасць у жыцці).

Наступны важкі матыў замовы – адпраўленне залатніка на яго месца: *Du sollst dich an deine rechte Stelle niederlegen. Ты павінна на сваё праўдзівае месца пакласціся*. Ад XV стагоддзя формула, дзе замаўнік вербальна загадвае матцы стаць на сваё месца, становіцца фактычна дамінантнай у гэтай функцыянальнай групе [23, s. 44; 12, s. 39]. Адна з першых фіксацый вядома ў наступнай рэдакцыі: „*Ich beswer dich quelemuoter [...] daz du [...] mir lungen nerizest noch leber neslizest*” [29, s. 163]. І яшчэ прыклад: „*Mutter, heg di, Mutter, leg di, leg dich an dieselbe Wand, wo dich Gott hat hingesandt*”⁸; „*Frau Mutter, ich packe dich, ich drücke dich, geh du nur zur Ruhe in deine Kammer, wo dich der liebe Gott erschaffen hat*” [21, s. 88]⁹.

Mutter heckte, Mutter legte. Leg dich an dieselbe Wand, Wo dich Gott hingesangt. Im Namen... [25, s. 252]¹⁰.

Störmutter, Gebärmutter, Colica, oder was du sonst noch immer sein magst, lege dich wieder nieder an deine rechte Statt, du hast gemeint, du wollst mit mir gehen ins Grab, aber nein, du wollst mit mir gehen ins Grab/ Im Namen... [25, s. 252]¹¹.

Рухомасць маткі і праз тое боль у розных частках цела і ўнутраных органах шматкроць паўтараецца ў старажытнарускіх малітвах, дзе “дна” выпускае кіпці і сціскае вантробы. Адпраўленне залатніка на яго месца ў залатое крэсла адназначна дамінуе ў беларускіх замовах гэтай функцыянальнай групы, замовы з такім матывам зафіксаваныя ва ўсіх рэгіёнах, больш таго абсалютная большасць замоў, нават калі і ўключае іншыя матывы і вобразы, усё адно так ці інакш пазначае адпраўленне “на места ў крэсла”. Гэтае месца бачыцца невыпадковым, бо ў шэрагу тэкстаў падкрэсліваецца прыроджанае, адпачатковае, замацаванае ў шэрагу паслядоўных дзеяў становішча самога залатніка. Да больш папулярных “бацька зачынаў, матка нарадзіла” дадаецца матыў падвязвання залатніка ніткачкай ці абгароджвання мясяцам – “Цябе маці родзіла, мясяцам обгородзіла, а пуповіной заўязала, а дзіцяці зрост показала”. Асноўная ідэя гэтых замоў у асобных тэкстах выступае ў максімальна канцэнтраваным выглядзе: “Тапілі баню, у баню яе, і з палка так спускаецца ўніз, а тады жывот во так сабіраюць і прыказуюць: *Садзіся на сваё места! Садзіся на сваё места!*”¹².

*Господу Богу помолюса, Господа Бога попрошу, первым разком добрым часком. Прачыста Божя Матка на помочы стояла, Паўліны золотнічка ўзговарала. Золотнічку ты косыцянічку, ты ў бокі не ўлягай, уніз не упадай, под грудзі не подворочай. Стань жа ты на месьцечку на золотом крэсьлечку. Як цябе матка роджала, на сьвет пускала, шоўковай ніточкой пудвязала. Дала табе і піценыко і едзеньнейко і лёгкое ўздыханьнейко*¹³.

⁵ Fierich, fierich (мясцовая назва хваробы маткі), ідзі ў зямлю, да грамавое стрэлкі, пры нячысціку глядзі сонечнае святло, калі яго залатнік цябе жарэ?

⁶ Матка, кладзіся на сваё праўдзівае месца, якое спароджана табе Божай сілаю і вызначана ягонымі святымі анёламі. Пусціла ты мяне на зямлю і мусіш са мною закапанаю быць. Так прашу я цябе пры дзевяці пакаленнях і пры дзевяці святых кнігах і пры трох боскіх анёлах, якія ёсць у небе. Пры тым мусіш Усемагутны Бог быць маім памочнікам. У імя Бога! Амінь.

⁷ Матка, кладзіся, ты старэйшая за мяне, ты прынесла мяне на зямлю, ты са мною мусіш і закапанай быць.

⁸ Матка, кладзіся, матка, кладзіся, кладзіся на тую самую сценку, куды цябе Гасподзь паслаў.

⁹ Пані матка, я парадкую цябе, я цісну цябе, ідзі ты толькі ў спакой ў тваю каморку, дзе цябе Гасподзь Бог стварыў.

¹⁰ Матка, садзіся, матка, кладзіся, кладзіся да таго месца, дзе табе Бог загадаў.

¹¹ Залатнік, маціца, колька, ці кім ты яшчэ быць можаш, кладзіся ўсё ніжэй на сваё праўдзівае месца, ці ты падумала, што хочаш ісці са мною ў труну, але не, ці не, ты не хочаш ісці са мною ў труну ... У імя...

¹² Зап. аўтарам у п. Пехцераў Чачэрскага раёна ад Паліны Затуранавай, 1934 г.н.

¹³ Зап. аўтарам у в. Рог Салігорскага раёна ад Паўліны Ільющыц, 1925 г.н.

Матыў спакою маткі і мірнага пачування ёсць лагічным працягам папярэдняга матыва. З паўднёвага Ціроля з хатняга лячэбніка XV ст. вядомы наступны тэкст: “...*das du dich nicht auf hebest vnd vnder dich nicht lassest, sunder daz du dich an dein gewönlich stat fugest mit gemache und mit fride*” [12, s. 39]¹⁴.

Матыў трох жаночых персанажаў-памочніц. Семантычна важкі і матыў трох жанчын, якім у цытаваным вышэй замоўным тэксце прыпісваецца дзівосная магчымасць трымаць у сваіх руках хворы орган чалавека. Адна з іх матку разгладжае, другая правіць, трэцяе становіць на месца. Дж. Говард лічыць магчымым параўнаць гэтыя тры марскія жанчыны з парнамі ў паўночнай міфалогіі, нормаі як памочніцамі пры родах паркамі і нормаі ў рымскай і скандынаўскай міфалогіі, якія дапамагалі пры родах. Магчыма, такая апякунчая функцыя ад сакральных персанажаў чакалася найперш у час цяжарнасці [19, s. 225]. Гл. яшчэ: *Es sitzen drei Weiber im Sand, sie haben des Menschen (Vieh) Gedärm in der Hand. Die erste regts, die zweite schließt, die dritte legt wieder zurecht* [26, s. 268]¹⁵.

У беларусаў матыў трох сакральных памочніц – у цэлым даволі часты – у гэтай групе прадстаўлены адзінкавымі запісамі: “Святы Мікола – божы памошнік, зоры-зараніцы – божыя памачніцы, прыйдзіце на Сіянскае мора; там сядзяць тры бабкі. Яны сядзяць, залатнічка дзяржаць да й вымаўляюць, на сваё месца настаўляюць. Залатнік залаты, стань на сваём месце, на залатом крэсле. Тут табе не хадзіць, касці не ламіць, сэрца не ташніць рабы божай Машы [4, № 784].

Матыў агрэсіўнай маткі. Адною з самых характэрных рысаў нямецкіх замоў ад залатніка ёсць апісанне агрэсіўных паводзінаў або намераў маткі/дэмана хваробы ў дачыненні да чалавека. Абавязковымі элементамі тэкстаў выступаюць узгадкі пра крыважэрнасць і імкненне гэтай немачы да укусаў сэрца і да пашкоджанняў скуры і суставаў хвораму. Гл. у трансільванскай замове:

Wehmutter, Beermutter, du willst Blut lecken, das Herz abstoßen, die Glieder recken, die Haut strecken, – darfst es nicht tun, du mußt ruhn! [36, s. 237]¹⁶.

Es ging eine Jungfrau über das Feld. Es begegnete ihr die Boermutter

„Wo willst du hin?“

Ich will die N. das Herz abstechen, Boermutter.“

„Das darfst du nicht thun; denn, das steht geschrieben in der heiligen Sieben.“ [15, s. 289]¹⁷.

У магічных формулах на візантыйскіх амулетах прадстаўлены менавіта агрэсіўныя станы жывёл, з якімі асацыююцца паводзіны маткі, – «як леў ты рыкаеш, як змяя шыпіш». Так, у тэксце, які змяшчаецца ў рукапісу з XV ст., да звычайных эпітэтаў «істэры» дадаецца і такая яе характарыстыка: «дваццаццю тысячамі кайданаў звязаная, кроў ты ясі, кроў ты п'еш, у крыві валяешся» [2, с. 338]. У сувязі з гэтым вялікая верагоднасць таго, што і галоўная знешняя прыкмета істэры ў грэчаскіх помніках – чарната – звязаная з яе крыважэрнасцю, бо чорнай, як вядома, становіцца кроў па меры высыхання. Тым самым тэма крыві з'яўляецца вельмі важнай для разумення дадзенага комплексу ўяўленняў [2, с. 339]. З XVII ст. вядомы тэкст пра матку, як пачварную ўзбунтавалую істоту: “*Mutter die gaute, leg du dich uf die rechte stat, da du vormahb uffgelegen hast, du seyest gleich wehemauter oder Beermauter oder Hertz Mauter*” [12, s. 40].

Такія замоўныя матывы знаходзяць працяг у вераваннях адносна самога органа, які ўяўляўся ў тым ліку і як дэманічны чарвяк, што смоча кроў і сціскае сэрца. Нярэдка матка паўстае ў выглядзе мышы ці жабы, лапы якіх маюць вострыя доўгія кіпцюры, што сціскаюць вантробы хворага [29, s. 162].

У беларусаў не сустракаецца найпроставага апісання агрэсіўных намераў залатніка, аднак здольнасць да іх перадаецца праз імператыўныя канструкцыі не рабіць тое ці іншае хваробатворнае дзеянне: “Па жывату не хадзі, ліца не чарні, сэрца не знабі і галавы не тамі” або пераказваецца ў межах вельмі папулярнага для беларускай традыцыі ў цэлым матыву “хваробе не шкодзіць целу”: “там табе не стаяць, рыжага мяса не кусаць, чырвонай крыві не піць, жоўтай косці не смактаць, пад грудзі не падпіраць, у бокі не закладаць, да спіны не прылягаць, на ніз не апускаць”. Але падобная канструкцыя ўласціва абсалютнай большасці функцыянальных груп лекавых замоў у беларусаў.

Партрэт агрэсіўнай немачы ўваходзіць і ў склад нямецкіх замоў эпічнага плану, дзе на пярэдні план выходзіць матыў сустрэчы хваробы з сакральным памочнікам, які пытаецца матку, куды яна ідзе. Найстарэйшы з вядомых прыкладаў узыходзіць да 1575 года (Reinische Visitationskarte):

– *Bärmutter war soll tu gahn?*

– *Ich gehe ueber Felt dem sein Herz abstossen.*

¹⁴ “каб ты сябе ўгору не падымала і ўніз не апускала, але каб ты на сваім звычайным месцы заставалася і мірнай была”

¹⁵ Сядзяць тры жанчыны ў пяску, яны трымаюць чалавечыя (жывёльныя) вантробы ў руках. Першая варушыць, другая закрывае, трэцяя даводзіць да ладу.

¹⁶ Матка, ты хочаш кроў смактаць, сэрца сціскаць, суставы круціць, скуру расцягваць – не трэба гэтага рабіць, заставайся ў спакоі.

¹⁷ Ішла дзяўчына праз поле. Сустрэўся ёй залатнік

“Куды ты ідзеш?”

Я, залатнік, хачу N працяць сэрца.

Гэтага я табе не дазваляю рабіць; таму што гэта будзе запісана ў святой сямёрцы”. У імя...

– *Bärmutter du sollst nit tun. Die Messen sind gesungen. Die Messen sind gelesen. Der N. Bauch soll genesen. Sey war in Christi Namen. Amen* [13, s. 342]¹⁸.

Гл. яшчэ: *Störing und bermutter sie ging miteinander einen Heg hinauß, da begegnet ihre Unser Lieber herr Jesus Christus, störing und bermutter wo wiltu hin Nb hie soll d kranck mit nahmen genandt und förters gesagt werden*

Ich N hauß und will ihme daß hertz ab stoßen, störing und bermutter du sollt umb wenden. die (glock) hat geglungcn, die meß ist gesungen, deß buch ist gelesen N du soll geneßen [28, s. 282].

*Störing i matka iшлі дарогаю, дзе сустрэў іх наш Господзь Бог Ісус Хрыстос.*¹⁹

У беларускай традыцыі матыў сустрэчы хваробы з сакральным персанажам даволі частотны, прадстаўлены і ў данай групе:

Ішоў залатнік залатым масточкам, папіраўся залатнік залатым кіёчкам, сустрэў яго сам Госпад Бог:

– *Залатнік залаты, з чаго ты ўзняўся? Ці ты з хады, ці ты з яды, ці з падыму, ці з прыгавору? Тут табе не быць, Ганну не таініць, у жываце не баліць. Ідзі ты на сіне мора, там дуб, пад дубам – камень, на камені чары паналіваны. Ідзі ні, гуляй, Ганне не мяшай*²⁰.

Ішоў залатнік залаты праз тры масты залатыя, спаткаў Прачыстую.

– *Куды ідзеш, Прачыста?*

– *Да Госпада Бога.*

*Стань Госпад Бог (імя) да помачы. Залатніку, не хадзі ні на касцях, ні на жыватах, а стань на месцы*²¹.

У падобных тэкстах хвароба можа знаходзіцца ў сакральным цэнтры – на мармуровым камені, дзе вядзе гаворку з “старым чалавекам”:

Beermutter safs auf marmelnem Stein, // Kam ein alter Mann zu ihr herein.

„Beermutter, wohin willst du gehn?

Ich will zur N. N. gehn, // Ich will ihr Blut sehn, // Ich will ihr Herz verzehren, // Ich will ihr Leben nehmen. // -Beermutter, das sollst du nicht tun, // Du sollst im marmelnem Stein ruhn,

Die Waldfrau soll dich fressen, dass wärst du nie gewesen! Im Namen Gottes, des Sohnes und hl. Geistes” [36, s. 86]²².

І ў беларусаў замоўны сакральны цэнтр прадстаўлены каменем на сінім моры, на якім сакральны персанаж (у дадзеным выпадку Божая Маці) займаецца сваім характэрным, у кантэксце прагматыкі замоўны, відам дзейнасці і сунімае хваробу: *Залатнічок-панічок, ідзі на сіне мора. На сінім моры камень стаіць, на тым камні Найсвенішая Матка сядзіць, шаўкі расшывае, Мані залатнічок унімае*²³.

Матыў выгнання хваробы займае віднае месца ва ўсіх групах як у беларускай, так і нямецкай традыцыях. Не выключэнне і замоўны ад залатніка. Парадзіха націрае живот аліўкавым алеем са словамі:

Bärmutter, du bist leer, Bärmutter, geh' von her (hier), Geh' in den schwarzen Berg, Geh' in den weifsen Berg, Geh' in den kalten Berg, Geh' in den heifsen Berg, Bärmutter, geh' von her! [36, s. 99]²⁴.

Несумненна, большасць як беларускіх, так і нямецкіх замоў складаецца з шэрагу матываў, часам уяўляе сабой іх кантамінацыі і нават спалучэнне асобных сюжэтных тыпаў. Да прыкладу, з рукапісу XV стагоддзя, што захоўваецца ў кляштары каля Дахау, вядомы разгорнуты тэкст на лаціне, дзе вербальна атакуюцца ўсе магчымыя віды маткі:

Im Namen des Vaters, des Sohnes...

Ich beschwöre dich Weißmatrix, Schwarz-Schneeweiß- Gelb- Grünmatrix, beladene, befleckte, glänzende Matrix, teuflisch, unkeusch, wie du auch seist durch den einen, wahren und heiligen Gott und die drei Magier Caspar, Melchior und Balthasar und die drei Knaben Sydrach, Mysrach, Abednego und durch den Schöpfer aller Geschöpfe und durch seinen Namen On und den Gottesnamen Eloy und «Herr»(?) diesen Namen des heili-

¹⁸ – Матка, куды ты ідзеш?

– Я іду праз поле яго сэрца кусаць.

– Матка, ты не мусіш тое рабіць, імшу ўжо спяваюць, імшу ўжо чытаюць,

– Жывот (імярэку) ужо здаровы. У імя Ісуса Хрыста амінь.

¹⁹ Störing i matka, вы куды накіроўваецеся? (тут трэба хворага па імю назваць)

Я іду ў хату N і хачу ягонаму сэрцу нанесці ўдар

Störing i matka, ты павіннен вярнуцца. Званы зазванілі, мяса праспяваная, кніга прачытаная N ты павінен сыйсці.

²⁰ Фальклорны архіў ІМЭФ НАНБ: зап. В.Касценіч у в.Вяляцічы Барысаўскага р. ад Т.П.Прахарэвіч, 78 гадоў.

²¹ Фальклорны архіў ІМЭФ НАНБ: зап. у в.Юркаўшчына Лепельскага раёна ад Гухта Н.Ф., 1930 г.н.

²² Матка сядзела на мармуровым камені, прыйшоў да яе стары. “Матка, куды ты хочаш ісці?” – “Я хачу да N. N. ісці, я хачу яго кроў глытаць, я хачу яго сэрца з’есці, я хачу яго жыццё ўзяць”. – “Матка, ты не павінна гэтага рабіць, ты павінна адпачываць ля мармуровага каменя, лясная жанчына павінна цябе зжэрці, каб цябе ніколі не было б! У імя Айца, і Сына і Духа Святога.

²³ Фальклорны архіў ВДУ: зап. у 1998 г. Маліноўская Г. у п.Белаазёрны ад Карабань Г.А., 1928 г.н.

²⁴ Матка, ты пустая, матка, ідзі адсюль. Ідзі на чорную гару, ідзі на белую гару, ідзі на халодную гару, ідзі га гарачую гару, ідзі, матка, адсюль.

gen (?) Gottes. Und ich beschwöre dich Matrix, welche auch immer, durch S. Maria, Mutter Jesu Christi, und durch Engel und Erzengel, Cherubim und Seraphim, Thronen und Heerscharen.

Ebenso beschwöre ich dich, Matrix, wie du seist, daß du von dieser Gottesdienerin N. weichst und sie fürderhin nicht verletzt an Kopf, Hals, Brauen, Augen, Kiefer, Mund, Ohr, Zunge und Nase, an Gurgel und Gaumen, am Verstand und an der Brust [...], an den Knien, Knöcheln und am Schienbein, an jedem ihrer Glieder, daß du weichst an den Ort, wohin Gott dich gestellt hat. Dies befehle ich dir durch jenen, der die Winde beherrscht, die ihm gehorchen. In ihm ist Vollendung. Amen. [12, s. 38]²⁵.

Пры моцнай хрысціянскай кампаненце дадзена замова ўтрымлівае архаічныя магічныя схемы, згодна з якімі напачатку мусіць быць дакладна апісаная хвароба з усімі яе характарыстыкамі – як колеравымі, так і суадноснымі з паводзінамі органа/дэмана хваробы. Гэтаксама на магічныя абапіраецца падрабязны пералік органаў цела, адкуль хвароба мусіць быць выдаленая і якім не мае права больш шкодзіць. Па законах хвароба выганяецца ад галавы да пят. Колеравыя характарыстыкі маткі выступаюць як даволі частотны элемент у лацінамоўных тэкстах – *conjuro te matrix alba f matrix nigra f et matrix ruffa t matrix gilva [...]* [29, s. 163]. Урэшце рэшт усе замоўныя інтэнцыі зводзяцца да ўстанаўлення залатніка на яго месца.

Замовы ад залатніка ў нямецкай традыцыі блізка перасякаюцца з замовамі ад колікі, якая ў большасці выпадкаў разумелася як вынік узбунтавання менавіта маткі. Гл. усходнепруская замова з XVIII ст. ад „Kolke“: *«Kolik, Kolik, wo willst du hin? Willst du in mein Leib hinein, willst mir die Darm zerreißen, willst mir das Herz abbeißen? Kolik, Kolik, geh hin, wo dich Gott ...verordnet hat»* [21, s. 88]²⁶.

Прыгаворы і іншыя кароткія вербальныя тэксты пры рытуальных дзеяннях не выяўляюць семантычнай празрыстасці, як замовы. Да прыкладу: *„Ein alter Schorenschopf, ein alter Leibrock, ein Glas voll Rautenwein – Bärmutter, laß dein Grimmen sein“ (indem der Kranke, in ein Weiberkleid gehüllt, „Rautenwein“ trinkt)* [21, s. 88]²⁷; *Ein Hirschgeschrei und ein Stück Rindebrot, und ein Glas rother Wein, / die sollen dir für Kolik-Bärmutter sein* [6, c. 97]²⁸.

Заклучэнне. Для нямецкіх замоў ад залатніка (Bärmuttersegen) уласцівы наступныя матывы і асаблівасці будовы: амаль абавязковы зварот да хваробы, канстатацыя замаўлення (Я-формула), жорсткі ў дачыненні да чалавека характар хваробы, узбунтаваную матку заклікаюць вярнуцца на яе месца, інакш пагражаюць расправаю, закопваннем у зямлю, а ў якасці памочніка выступаюць тры жаночыя персанажы. Істотным у гэтай групе выступае і матыў сустрэчы агрэсіўна настроенай хваробы з хрысціянскім персанажам, які заклікае яе да ўтаймавання.

Адносна ўсходнеславянскіх замоў ад залатніка XIX–XX ст. Т.А. Агапкіна прыходзіць да высновы, што яны “ўзнаўляюць” асобныя матывы старажытных заклінанняў – “усаджванне залатніка” “на сваім месцы”, што ўвасобілася ў такое адносна позняе слова як крэсла; забарону чыніць розным часткам вентры боль; патрабаванне заставацца “на сваім месцы”, што часткова паўтараюцца ў грэчаскіх заклінаннях і на змеевіках і старажытнарускіх апакрыфічных малітвах [1, c. 533]. Усходнеславянскія і перадусім беларускія “вусныя замовы ад залатніка склаліся на базе славянскіх апакрыфічных малітваў, пры гэтым перанялі і асобныя народнамедыцынскія ўяўленні, што апісваюць залатнік/матку як рухомы ўнутры чалавечага ўлоння орган. Наступнае развіццё ўсходнеславянскіх замоў (што абумовіла іх сучасны выгляд) ішло перш за ўсё шляхам іх паслядоўнай фалькларызацыі, што ў выніку дазволіла сфарміраваць даволі завершаныя воблік залатніка-ўраза, выбудаваць яго своеасаблівую біяграфію і ў канчатковым выніку рэалізаваць сваю прагматычную ўстаноўку – прывязаць залатнік да “локуса яго нараджэння”, улоння, маткі” [1, c. 533]. У выглядзе глухія і нематываваныя намёкаў, перажыткаў, на думку даследчыцы, ёсць змеяморфнасць залатніка, так ярка і шматпланавая прадстаўленая ў грэчаскіх надпісах на змеевіках і старажытнарускіх тэкстах, але пры гэтым невядомая іншым старажытным заклінанням [1, c. 533].

²⁵ Я заклінаю цябе, белая матка, чорна-снежна-белая-жоўта-зялёная матка, абцяжараная, заплямленая, бліскучая матка, д’ябальская, распусная, ... праўдзівы і святы Бог і тры каралі Каспар, Мельхіор і Бальтазар і тры юнакі Sydrach, Mysrach, Abednego і праз Творцу ўсіх творцаў і праз святое імя Он і божае імя Элой і пан гэтага імя святы дух. Я заклінаю цябе, матка, таксама і заўсёды, святой Марыяй? Маці Хрыстовай, анёламі і архангеламі, Херувімамі і Серафімамі, прастолам і воінствам.

У такой жа ступені заклінаю цябе, матка, якая ты ёсць, што ты пры гэтай службе не адхіляешся і не шкодзіш далей галаве, горлу, брывам, вачам, сківіцам і роту, вушам, языкам і носу, глотцы, нёбу, мазгам і грудзям, каленям, касцям, кожнаму суставу і не адхінаешся ад таго месца, дзе цябе сам Бог паставіў. Гэтым загадваю табе праз таго, хто над вятрамі валадарыць, яму падпарадкоўвацца.? У ім ёсць завяршэнне. Амінь.

²⁶ Колікі, колікі, што хочаце вы? Хочаце вы ў маё цела, хочаце мне жылот узрываць, хочаце мне сэрца сціскаць? Ідзіце туды, дзе вам ад Бога належыць.

²⁷ Стары чаранок ад рыдлёўкі, стары сюртук, шклянка віна з руты, матка, пакінь свае колікі (у гэты час хворы, абапнуўшыся жаночым адзеннем, п’е адмыслова прыгатаванае віно)

²⁸ ...крык алена, і крайчык хлеба, і келіх чырвонага віна, яны табе на пазбаўленне колік пры залатніку.

У вобразным плане ад беларускіх замоў немецкую традыцыю адрознівае выразна акрэслены агрэсіўны ў дачыненні да чалавека характар хваробы. Безумоўна, агульным месцам ёсць “усаджванне” хворага органа на сваім месцы. Несумненна, маючы агульныя індаеўрапейскія вытокі, і славянскія, і Германскія традыцыі сфарміравалі тым не менш комплексы ў рэчывы сваіх уласных замоўных фондаў, што пацвярджаецца супастаўленнямі з іншымі функцыянальнымі групамі.

ЛІТАРАТУРА

1. Агапкина, Т.А. Восточнославянские лечебные заговоры в сравнительном освещении. Сюжетика и образ мира / Т.А. Агапкина. – М. : Индрик, 2010. – 824 с.
2. Барабанов, Н.Д. К истории византийских народных верований. Истера / Н.Д. Барабанов // Античная древность и средние века. – 2003. – Вып. 34. – С. 322–347.
3. Баранов, Д.А. Образ лягушки в вышивке и мифопоэтических представлениях восточных славян (Семантический комментарий) / Д.А. Баранов, Е.Л. Мадлевская // Женщина и вещественный мир культуры у народов России и Евropy : сб. МАЭ / сост. Л.С. Лаврентьева, Т.Б. Щепанская. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 1999. – Т. LVII. – С. 111–130.
4. Замоўы / уклад., сістэм. тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 597 с.
5. Иванов, Вяч. Вс. Змей / Вяч.Вс. Иванов // Мифы народов мира : в 2 т. / гл. ред. С.А. Токарев. – М. : Рос. Энциклопедия, 1994. – Т. 2. – С. 468–471.
6. Карпов, В.И. Эмфатизация и фольклорный текст: о способах выделения темы в немецких лечебных заговорах / В.И. Карпов // Вест. ИГЛУ. – 2012. – № 2. – С. 96–100.
7. Раденковић, Љ. Дъна – стари словенски назив једне болести / Љ. Раденковић // Слово и култура. Памяти Н.И. Толстого : в 2 т. / ред. кол. : Т.А. Агапкина, А.Ф. Журавлев, С.М. Толстая. – М. : Индрик, 1998. – Т. 2. – С. 190–197.
8. Соколов, М.И. Новый материал для объяснения амулетов, называемых змеевиками / М.И. Соколов // Древности: тр. Славянской комиссии МАО. – М., 1895. – Т. I. – С. 134–202.
9. Шухевич, В.О. Гуцульщина : в 5 ч. / О.В. Шухевич. – Верховина : Журнал “Гуцульщина”, 2000. – Ч. 5. – 334 с. – (Репринтне видання).
10. Blau, von Josef. Die „Bärmutter“ / von Josef Blau // Zeitschrift für österreichische Volkskunde. Organ des Vereines für österreichische Volkskunde in Wien. – Bd. X. – 1904. – S. 215–216.
11. Encyklopédia ľudovej kultúry slovenska. – Bratislava : Ústav Etnológie Slovenskej Akadémie Vied, 1995. – Т. 1–2.
12. Ernst, W. Beschwörungen und Segen. Angewandte Psychotherapie im Mittelalter / W. Ernst. – 1. Auflage. – Böhlau Köln/Wien, 2011. – 386 с.
13. Gebärmutter // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 B. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin und Leipzig, 1927–1942. – 10 B. – Bd. 3. – S. 338–344.
14. Gerhardt, C. Kröte / C. Gerhardt // Medizinhistorisches Journal. – 1981. – 16. – S. 340–357.
15. Haase, K.E. Volksmedizin in der Grafschaft Ruppın und Umgegend / K. E. Haase // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. – 1897. – S. 53, 162, 287, 405.
16. Hein, Dr. W. Die Opfer-Bärmutter als Stachelkugel / W. Hein // Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. – Bd. X – 1900. – S. 420–426.
17. Hirschberg, W. Frosch und Kröte in Mythos und Brauch / W. Hirschberg. – Wien, 1988. – 367 s.
18. Höfler, M. Deutsches Krankheitsnamen-Buch / M. Höfler. – München Verlag von Piloty, 1899. – 113 p.
19. Howard, J.A. Der “Bärmuttersegen” – einmittelhochdeutscher Spruch / J.A. Howard // Colloquia Germanica. – 1978. – Vol. 11. – S. 211–232.
20. Jütte, R. Die Frau, die Kröte und der Spitalmeister. Zur Bedeutung der ethnographischen Methode für eine Sozial- und Kulturgeschichte der Medizin / R. Jütte // Historische Anthropologie. – 1996 – Vol. 4. – Issue 2. – P. 193–215.
21. Koliksegen // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 B. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin und Leipzig, 1927–1942. – 10 B. – Bd. 5 – S. 87–89.
22. Kotula, F. Znaki przeszłości. Odchodzące ślady zatrzymać w pamięci / F. Kotula. – Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1976. – 514 s.
23. Kruse, B.-J. Die Arznei ist Goldes Wert. Mittelalterliche Frauenrezepte / B.-J. Kruse. – Berlin [u.a.], 1999. – 417 s.
24. Kruse B.-J. Verborgene Heilkünste. Geschichte der Frauenmedizin im Spätmittelalter / B.-J. Kruse. – Berlin : Walter de Gruyter, 1996. – 501 s.
25. Lammert, G. Volksmedizin und medizinischer Aberglaube in Bayern und den angrenzenden Bezirken begründet auf die Geschichte der Medizin und Cultur ; mit historischer Einleitung / G. Lammert. – Würzburg : Verlag von F.A. Julien, 1869. – 288 s.
26. Über russische Zauberformeln mit Berücksichtigung der Blut- und Verrenkungssegen / von V.J. Mansikka. – Helsingfors : Druckerei der Finnischen Literaturgesellschaft, 1909. – 309 s.
27. Panzer, F. Bayerische Sagen und Bräuche : Beitrag zur deutschen Mythologie / F. Panzer. – Bd. 2. – München : Christian Kaizer, 1855. – 597 s.
28. Pohl, H. Zauberglaube und Hexenangst im Kurfürstentum Mainz. Ein Beitrag zur Hexenfrage im 16. und beginnenden 17. Jahrhundert / H. Pohl. – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1998. – 393 с.
29. Schulz, M. Beschwörungen im Mittelalter – Einführung und Überblick / M. Schulz. – Heidelberg : Winter Verlag 2003. – 184 s.
30. Seyfarth, C. Aberglaube und Zauberei in der Volksmedizin Sachsens. Georg Hildesheim. New York : Olms Verlag. Volkskundliche Quellen. II. – 1913, Leipzig : Verlag Wilhelm Heims, 1979. – 318 s.

31. Thilenius, G. Kröte und Gebärmutter / G. Thilenius // Globus. – 1905. – Bd. 87. – S. 105–110.
32. Töppen, M. Aberglaube aus Masuren / M. Töppen. – Danzig, 1867. – 69 s.
33. Veltri, G. Gegenwart der Tradition: Studien zur jüdischen Literatur und Kulturgeschichte / G. Veltri. – Leiden, Boston, Köln : Brill, 2002. – 319 s.
34. Vorwahl, H. Deutsche Volksmedizin Studien zur religiösen Volksstunde / H. Vorwahl. – Dresden : Published by Ungelenk Vlg., 1939. – 48 s.
35. Wiesel // Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens : in 10 B. / E. Hoffmann-Krayer, H. Bächtold-Stäubli. – Berlin und Leipzig, 1927–1942. – 10 B. – Bd. 9. – S. 578–600.
36. Wlislöcki, Dr. Heinrich von. Beiträge zur Volks- und Volkerkunde. Erster Band. Volksglaube und Volksbrauch der Siebenbürger Sachsen / Von Dr. Heinrich von Wlislöcki. – Berlin, Verlag von Emil Felber. 1893. – 215 s.

Пастыніў 30.03.2016

BELARUSIAN-GERMAN PARALLELS IN THE SPHERE OF PERCEPTION OF ZALATNIK/ GEBÄRMUTTER: RITUALS AND CHARM MOTIFS

T. VALODZINA

European incantations connected with the diseases of the organs of the female bottom reveal a direct link between Greek incantations against «істэры» ('hystera')/«мітры» and old Slavic apocryphal prayers against «дъны». At the same time Belarusian ethnomedical tradition has a number of parallels with the West Slavic one. In this article the main points of German perception and incantations connected with the diseases of the Uterus and their Belarusian parallels are presented, special attention is paid to the image of toad and its symbolization in the sphere of human somatics. In the figurative plan from Belarusian charms a German tradition differs in the distinctly outlined aggressive towards a person nature of the disease. Commonplace is the “returning” of the injured organ on its place. Undoubtedly having common Indo-European origin, both Slavic and German traditions nevertheless formed complexes in the sphere of their own funds of charms, which is confirmed by comparisons with other functional groups.

Keywords: Charms, folk medicine, the uterus/hystera, Belarusian-German parallels.